УДК 37.034 – 057.87

Світлана Волошин, *викладач кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті аналізуються особливості морального виховання сучасних старшокласників. Акцентується увага на тому, що сьогодні серед провідних завдань морального виховання особливої ваги набуває формування в школярів громадянської відповідальності, активної життєвої позиції, як стрижневої моральної якості. І наголошується на тому, що завдання вчителя полягає у створенні таких моральних відносини в процесі виховання, при яких би дитина переживала задоволення від своїх вчинків.

Ключові слова: *мораль, моральне виховання, старшокласники, принципи моралі.*

В статье анализируются особенности нравственного воспитания современных старшеклассников. Подчеркивается, что сегодня среди ведущих задач нравственного воспитания особое значение приобретает формирование у школьников гражданской ответственности, активной жизненной позиции, как стержневой морального качества. И подчеркивается, что задача учителя заключается в создании таких моральных отношения, при которых бы ребенок переживала удовольствие от того, что она своими поступками, своим поведением приносит радость людям, творит добро для них.

Ключевые слова: *мораль, нравственное воспитание, старшеклассники, принципы общечеловеческой морали.*

The paper analyzes the features of modern moral education pupils. It is emphasized that today among the leading problems of moral education takes on particular importance of civic responsibility in students, active life position, as the main moral quality. And emphasizes that the task of teachers is to create such moral relationship in which the child would have the pleasure of experiencing what it our actions, their behavior brings joy to people, do good to them.

Key words: *morality, moral education, high school, the principles of universal morality.*

Постановка проблеми. Фундаментальні трансформації в економічному, політичному та соціальному житті суспільства різко загострили проблему формування морального виховання старшокласників. Зміна культурно-ідеологічних орієнтацій суспільства, нестабільність соціально-політичної ситуації супроводжується наростанням у середовищі старшокласників нігілістичного ставлення до моральних цінностей.

Саме тому зміст морального виховання має бути підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються; базуватися на принципах рівноцінності особистостей педагога і вихованця, гуманістичності змісту і засобів виховання, довіри і поваги в процесі виховання, створенні позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога і вихованця.

У психологічному плані кожна якість особистості є складною сукупністю моральних переконань, почуттів і звичок, тобто є елементом її свідомості та поведінки. Звичайно, у педагогічно правильному організованому житті й діяльності учнів у школі, поза нею у старшокласників не тільки накопичується та закріплюється досвід певної поведінки, а й формується моральна свідомість – виробляються уявлення, поняття, переконання та почуття.

Розгляд цієї проблеми стосується Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (затвердженої Постановою кабінету міністрів № 1-7/6-98 від 01.07.2004).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості висувалися А. Макаренком [6], В. Сухомлинським [15], С. Якобсон [19] та ін. Важливий вклад у розробку теоретичних і прикладних проблем формування моральної свідомості учнів, зокрема її ціннісної, емоційної та когнітивної сфер, внесли праці І. Беха [4], Л. Божович [1], О. Кононко [3], Н. Монахова [7], Л. Рувинського [12] та ін. Питання моральної поведінки як практичної сторони моральної свідомості вивчали В. Оржеховська [8], Є. Субботський [14].

І. Свадковський у монографії "Моральне виховання дітей" вважає показниками моральної вихованості такі якості індивіда, як слухняність, гарні манери, ввічливість, скромність, дисциплінованість, сміливість, чесність, правдивість, працелюбність, колективізм, патріотизм. Моральна свідомість, на думку вченого, виконує когнітивно-регулятивну функцію. Її показниками є не тільки те, що знає дитина про вищеназвані якості, а і як ці знання допомагають їй регулювати свою поведінку [14].

© С. Волошин, 2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Досить глибоко вивчав психолого-педагогічні проблеми морального виховання та розвитку Л. Рувинський. Критеріями морального розвитку він уважає рівень світогляду особистості, творчий характер і самостійність мислення, стан її інтелектуально-дійової зрілості [12]. Виділяючи, на перший погляд, надто загальні показники, Рувинський пояснює це тим, що організація морального виховання вимагає бачення особистості як цілісної системи, а не розрізненого набору моральних якостей індивіда.

Колектив науковців НДІ психології АПН УРСР під керівництвом І. Беха та С. Максименка провів ряд досліджень, у результаті яких був створений методичний посібник "Критерії моральної вихованості молодших школярів". На думку авторів, такими критеріями є моральна свідомість, моральні ідеали, міжособистісні стосунки в дитячому колективі, рівень дитячої самосвідомості, трудової активності, вимогливість до себе, дисциплінованість, ставлення до вчителя [4].

Метою цієї публікації є теоретичний аналіз проблеми морального виховання саме старшокласників, як особливої вікової категорії, для якої характерною є підвищена чутливість до змін культурно-ідеологічних орієнтацій суспільства.

Виклад основного матеріалу. Мораль одна з форм суспільної свідомості, як сукупність принципів норм і правил, що регулюють поведінку людей відповідно до суспільних інтересів. Характерною особливістю моралі є те, що вона пронизує всі сфери людської діяльності і спрямовує поведінку особистості з точки зору протилежності добра і зла. Основними регуляторами моральної поведінки є совість, сором та усвідомлення обов'язку. У процесі історичного розвитку людства, відповідно до зміни способів суспільного виробництва розвивалась, змінювалась і мораль.

Нині гуманні й демократичні відносини між людьми в усіх сферах життя, питання морального виховання виходять на одне з перших місць у системі виховання, а пріоритетними напрямами реформування виховання в нашому суспільстві є такі:

- утвердження принципів загальнолюдської моралі – правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших доброчинностей;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Виховання старшокласників у дусі моралі українців – першорядне і вузлове завдання школи. Школа зобов'язана виробляти внутрішню потребу жити і діяти за принципами моралі, неухильно додержуватися правил співжиття. З ранніх років вона повинна виховувати в учнів чесність і правдивість, вимогливість і принциповість, стійкість характеру та ін.

Моральне виховання розглядається в педагогіці як цілісний процес, спрямований на формування у молоді моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки, а також моральних рис особистості. У процесі виховання суспільні норми мають перетворюватися у внутрішні регулятори поведінки кожної людини. Усвідомлені і засвоєні людиною моральні принципи набувають нових функцій саморегуляції, стають основою самовдосконалення особистості, а через це й суспільства. Отже моральне виховання входить у систему формування цілісної особистості, яка характеризується єдністю свідомості, моральних мотивів поведінки і суспільно корисної діяльності.

Моральна свідомість існує як суспільна й індивідуальна. Перша формується суспільним способом життя, друга – є наслідок виховного впливу суспільства і спеціальних виховних організацій. Предметом морального виховання старшокласників є індивідуальна моральна свідомість. Компонентами їх моральної свідомості є моральні переконання і моральні оцінки.

Моральні переконання – це внутрішньо прийняті особистістю, вкорінені в її свідомості уявлення і поняття про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини; це, інакше кажучи, стійкі, тверді погляди людини на свою власну поведінку і поведінку інших людей. Завдання школи полягає в тому, щоб старшокласники глибоко усвідомили зміст і значення справжніх моральних цінностей, суть критеріїв моральної краси, справедливості, принциповості, честі, гідності, обов'язку, совісті і відповідно до них поводилися, неухильно керувалися ними у своєму житті.

Моральна оцінка – це внутрішня міра, якою користується старшокласник у своєму ставленні як до своєї власної поведінки, так і поведінки інших людей, суспільних подій і явищ. Вона зумовлюється досвідом людини, її світоглядом, інформацією про предмет оцінки. Структура моральної оцінки старшокласників включає об'єкт оцінки, суб'єкт, оціночні критерії.

Моральна оцінка має винятково важливу роль

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

у становленні особистості і її моральної свідомості. Тісно пов'язана з потребами, інтересами, почуттями, вона об'єктивно відображає її ставлення до дійсності, її моральне обличчя. Виявляється моральна оцінка в моральних судженнях. Завдання школи – формувати й розвивати в старшокласників пристрасні почуття відданості своєму краєві, любові до Батьківщини, громадської честі, нетерпимості до порушень суспільних інтересів та інші високі і благородні почуття. Тільки весь комплекс таких почуттів, злитих з відповідними переконаннями, створює морально цілісну особистість.

Виховання моральної свідомості нерозривно поєднане з формуванням у старшокласників оцінного ставлення до явищ дійсності, яке виявляється в актах поведінки і служить її мотивом.

На основні моральної свідомості і почуттів формуються моральні звички – уставлені, міцно закріплені внаслідок багаторазового повторення практичні способи поведінки людини. Перетворившись на звички, норми поведінки виступають як постійний важіль всієї життєдіяльності особистості. Людина, в якої виробились стійкі моральні звички, завжди діє відповідно до своїх переконань, почуттів, тому, що діяти, поводитися інакше вона просто не може – звички стали її натурою, невід'ємною якістю її характеру. Обов'язок школи, педагогів – формувати в старшокласників тільки такі звички поведінки в колективі, в сім'ї в суспільстві, які відповідають вимогам моралі.

Формування моральної свідомості, почуттів і звичок – це єдиний процес, наслідок якого є створення морально повноцінної, духовно багатої людини.

Завдання і зміст морального виховання старшокласників становить своєрідну модель формування особистості, функціонування якої залежить від віку дітей і способів її використання. Співвідношення між завданнями і засобами морального виховання перебувають у діалектичній єдності.

Виховання моральних якостей відбувається двома основними шляхами: старшокласникам роз'яснюють моральні норми суспільства і організовують їхню діяльність відповідно до цих норм. Нерозривна єдність цих двох сторін виховного впливу робить можливим перехід знань у внутрішні глибокі і стійкі компоненти свідомості, які своєю чергою позначаються на поведінці людини.

Слід підкреслити, що методи морального виховання старшокласників не можуть бути механічно розмежовані. Вони тісно переплетені між собою, взаємно проникають один в одного і виступають як органічне ціле, як єдина система засобів виховного шляху. У силу цього аж ніяк не можна протиставляти різні методи морального виховання з точки зору їх "більшої" чи "меншої" ефективності.

Моральне життя людини – це наслідок впливу інформації про моральні норми, на її ставлення до суспільства, до інших людей і до самої себе. Старшокласники засвоюють у школі не тільки знання з предметів, передбачених навчальним планом, а й певну систему теоретичних та нормативних знань з етики – науки про мораль. Етичними знаннями вчитель озброює учнів шляхом роз'яснення принципів і норм моралі в процесі викладання навчального матеріалу, особливо з гуманітарних дисциплін. Цій же меті сприяють спеціальні розповіді вчителя, етичні бесіди та диспути, що проводяться в позанавчальний час, обговорення конкретних питань етики на зборах, у класах та міжкласних колективах (зокрема, після відвідання театру, кіно, музею та ін.), на читальних конференціях, на факультативах з основ моралі.

Роз'яснення етичних норм має бути спрямоване, першою чергою, на засвоєння учнями знань про правила поведінки.

Знання про мораль не можуть бути абстрактними. Вони тісно пов'язуються з усією системою наукових знань, природно випливають з них. Розповідаючи про ті чи інші факти і явища суспільного життя, вчитель може і повинен давати їм моральну оцінку, формуючи тим самим у старшокласників правильні моральні поняття і уявлення. Так, розповідаючи про історичні події, він має змогу впливати на вироблення в учнів таких понять, як ідейність, принциповість та ін.; розкриття художнього образу служить створенню уявлень про хороші і погані риси характеру, про позитивні і негативні сторони поведінки людини. У процесі викладання будь-якого предмету можна і треба використовувати (в логічному зв'язку з матеріалом, що вивчається) яскраві і влучні висловлювання видатних людей про норми поведінки – моральні сентенції, афоризми тощо, а також народні прислів'я і приказки.

Важливим чинником морального розвитку старшокласників у процесі навчання є їхнє емоційне ставлення до засвоєння знань. І при слуханні розповіді вчителя, і при читанні книжки глибше западає в душу, краще запам'ятовується і стає основою міцних переконань той матеріал, який сприйнято не тільки розумом, а й почуттям.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Тому, добираючи матеріал для уроку, вчитель мусить передбачати вплив і на мислення, і на почуття учнів.

Значно важче викликати позитивні почуття тоді, коли факти не яскраві, буденні, малопомітні. У таких випадках треба особливо старанно добирати і аналізувати матеріал з погляду його емоційної нисичености. Старшокласники схильні бачити все яскраве, виразне й красиве в оточенні. Але вони далеко не завжди помічають прекрасне там, де шлях до високого, благородного йде через довгу важку, одноманітну працю. Тим часом треба розкривати моральну цінність саме такої малопомітної, терплячої і наполегливої праці.

Впливає на почуття новизна, незвичайність фактів. Те, про що учні вже чули кілька разів, не діє на емоції з такою ж силою, як раніше. Поновлює силу почуттів висвітлення відомого в нових зв'язках, які розкривають непомічені раніше сторони явищ і фактів. Сила почуттів залежить також від майстерності висвітлення матеріалу, зокрема, від умілого використання художньої мови, засобів образотворчого мистецтва.

Почуття збуджуються й тоді, коли для розкриття тієї чи іншої моральної норми використовуються факти з близького і зрозумілого старшокласникам оточення.

Роз'яснення етичних норм повинне викликати прагнення до дії. Учитель добивається цього різними шляхами, зокрема наводячи характерні приклади, які стають взірцем для старшокласників, породжують у них бажання активно боротися за справедливість або приклад негативного характеру, що збуджують в учнів, які завинили, сором за свою поведінку і прагнення виправити її.

Однак роз'яснення етичної норми не може перетворюватись на настирливе втовкмачування. Від голих, непідкріплених практикою повчать користі небагато. Вони не виключають тих активних переживань, які спонукають старшокласників діяти, прагнути до самовдосконалення і не перетворюються у регулятивний механізм управління їх поведінкою.

Роз'яснення етичних норм при всій своїй великій виховній ролі, саме по собі, поза діяльністю вихованців, ще не завершує процесу формування їхньої морально свідомості. Осмислення і переживання моральних цінностей поєднується з безпосереднім втіленням їх у поведінці учнів, у практичних діях колективу, в якому при педагогічно доцільному керівництві між його членами складаються морально цінні взаємини. Прикладом моральних відносин є взаємодопомога, дружба, солідарність, піклування про долю товариша. Можуть мати місце (якщо виховна робота будується неправильно) і негативні відносини – суперництво, заздрість, лицемірство, байдужість та ін.

Завдання вчителя – створювати всією системою засобів виховного впливу такі моральні відносини, при яких би старшокласник переживав задоволення від того, що своїми вчинками, своєю поведінкою приносить задоволення людям, творить добро для них. Це – азбука морального виховання.

Особистість лише тоді починає набувати стійких моральних якостей, коли цьому сприяють і об'єктивні умови, її позиція в колективі, значимість соціальної ролі, яку вони виконують.

У формуванні моральної свідомості учнів старшого шкільного віку особливого значення набуває принцип гармонійного поєднання свободи і необхідності. Основним видом діяльності, де це поєднання виступає безпосередньо і найбільш переконливо, є праця – навчальна, громадська, продуктивна. Праця стає для юнаків і дівчат основним критерієм честі, гідності, совісті і всіх інших моральних цінностей.

Старший шкільний вік – це пора активного прагнення людини знайти своє місце в колективі, в суспільстві, утвердитися в ньому, чітко і ясно визначити своє громадське обличчя. У зв'язку з цим як вирішальні чинники стимулювання свідомої діяльності і поведінки старшокласників, стимулювання свідомої діяльності і поведінки старшокласника виступають: ставлення до нього колективу і його власна участь у громадському житті. У цей період розвитку учнів особливо зростає роль організації, яка відкриває широкий шлях до творчої громадсько-політичної діяльності, для прямого безпосереднього виявлення громадських почуттів і почуття відповідальності перед суспільством. Моральне виховання в старшому шкільному віці тісно переплітається, таким чином, з ідейно-політичним вихованням.

Усім цим зумовлюються і завдання педагогів. Поряд з поглибленим роз'ясненням принципів моралі треба залучати до активної участі в громадському житті кожного старшокласника, причому не тільки як виконавця, а й як організатора. Поле для виявлення громадської активності учнів старшого віку необмежене: різностороння організаторська діяльність в учнівському колективі, виступи з доповідями і лекціями на наукові та політичні теми, художня самодіяльність, робота в учнівських клубах, наукових товариствах, різноманітна суспільно корисна і продуктивна праця.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

Педагоги повинні зважати на певну "дорослість" юнаків і дівчат, на особливості їхнього мислення, на глибину та інтенсивність їх емоційного життя. Моральні почуття старшокласників формуються й розвиваються під впливом фактів і явищ навколишнього середовища, художньої літератури, кіно, телебачення, на основі набагато ширшої, ніж у підлітковому віці, наукової інформації. Завдання педагогів – спрямувати ці впливи на правильний шлях.

Вихователі не можуть не зважати і на той факт, що при умові нормального розвитку вихованців у роки їх юності починає виявлятися чисте і благородне почуття любові, яке відбивається на всьому духовному житті людини. Це, природно, вимагає від педагогів надзвичайного тактовної, обережної і делікатної роз'яснювальної роботи, спрямованої на встановлення здорових відносин між хлопцями і дівчатами: відносин, пройнятих духом взаємної поваги, дружби, товариської взаємодопомоги, скромності, стриманості, відповідальності перед колективом і своїм власним майбутнім.

Уся система методів морального виховання, які застосовуються у старших класах школи (бесіди, лекції диспути, громадська діяльність та ін.), має бути спрямована на розвиток самосвідомості учнів, на самовиховання і самовдосконалення.

Висновки. Отже, мораль – це сукупність норм поведінки людей, що регулюють їх ставлення до суспільства, нації, колективу, один до одного, підтримане особистим переконанням, традицією, суспільною думкою. Моральне виховання входить у систему формування цілісної особистості, яка характеризується єдністю свідомості, моральних мотивів поведінки і суспільно корисної діяльності.

Сьогодні серед провідних завдань морального виховання особливої ваги набуває формування в школярів громадянської відповідальності, активної життєвої позиції, як стрижневої моральної якості.

У зв'язку з окресленою проблемою, подальші наукові розвідки будуть стосуватися особливостей морального виховання старшокласників в умовах школи-інтернату.

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 460 с.

2. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.

3. Критерії моральної вихованості молодших школярів. Книга для вчителів / За ред. І.Беха, С.Максименка. – К.: Радянська школа, 1989. – 96 с.

4. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори / За ред. Є.Н. Мединського, І.Ф. Свадковського. – К.: Радянська школа, 1947. – 289 с.

5. Монахов Н.И. Изучение эффективности воспитания. Теория и методика. – М.: Педагогика, 1981. – 144 с.

6. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: ВіАн, 1996. – 350 с.

7. Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности. – М.: Изд. МГУ, 1981. – 184 с.

8. Субботский Е.В. Формирование морального действия у ребенка // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 47 – 55.

9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 235 – 354.

10. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. – М.: Педагогика, 1984. – 238 с.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2010

19 ГРУДНЯ СВЯТО МИКОЛАЯ

З-поміж усіх Божих угодників в українського народу особливою любов'ю і шаною користується святитель Миколай. Велика кількість храмів і монастирів в Україні освячено його іменем, яке досить часто дається українським хлопчикам при хрещенні. Поряд з іменем Христа Спасителя та Матері Божої ім'я Миколая найчастіше згадується в домашніх і церковних молитвах українців.

Свято Св. Миколая в Україні є особливо бажаним дитячим святом. За традицією, в ніч з 18 на 19 грудня Св. Миколай приносить дітям подарунки і кладе їх під подушку. Серед дітей на західній Україні встановилася традиція писати Св. Миколаєві листа у якому дитина вказує що хорошого та поганого вона вчинила протягом року і просити про подарунки.

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com